

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Památková péče na území Prahy v období protektorátu
Čechy a Morava

Autoreferát disertační práce

Praha 2019

Žaneta Vobořilová Kadlecová

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Památková péče na území Prahy v období protektorátu
Čechy a Morava

Autoreferát disertační práce

Autor DP: Žaneta Vobořilová Kadlecová

Školitel: PhDr. Milan Pech, Ph.D.

Práce byla vypracována na KTF UK v průběhu doktorského studia v letech 2013–2019

Úvod

V důsledku rozsáhlých válečných konfliktů, jakými byly první a druhá světová válka byla většina evropských států nucena přistoupit k otázce ochrany kulturního dědictví. V německém prostředí tak v průběhu 30. let 20. století vznikala řada studií na toto téma a byly o něm vedeny odborné diskuse. Nicméně, tyto myšlenky většinou zůstávaly dlouho bez odezvy. Problematiku ochrany památek však později řešila většina států Evropy a Československý stát, od roku 1939 Protektorát Čechy a Morava, jehož centrem byla Praha nevyjímaje.

Tato práce si klade za cíl představit fungování a organizaci památkové péče právě na území Prahy, jako hlavního centra protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945, a tím poukázat na vztah místní a německé ochrany památek v podmínkách války. Na základě nově vzniklé politické situace a díky personálním změnám ve vedení kulturních institucí tak bylo nutné nově přistoupit k zajištění svěřeného kulturního dědictví.

Na území Prahy šlo nejčastěji o zachování nemovitých památek, vybraných pražských pomníků a cenných inventárních souborů konkrétních státních institucí, které německá okupační správa z ideologických důvodů preferovala. Z podnětu generálního ředitele berlínských státních muzeí byla od r. 1935 vedena diskuse na téma, jak účinně ochránit památky v době válečného konfliktu. Proto se v kapitole věnované německému přístupu k ochraně památek se snažím poukázat na vztah německé ideologie vůči kulturnímu dědictví. Následně na příkladu Drážďan usiluji o to, poukázat na faktickou činnost výstavních institucí pod vlivem německých památkářů.

V předkládané práci se snažím sledovat především působnost těchto opatření během druhé světové války v Praze, kterou nacistická okupační správa pokládala za německé město. Klíčovou roli při ochraně místních památek sehrál prof. Karl Friedrich Kühn, českoněmecký architekt, historik umění, památkář a od roku 1942 též přednosta Památkového úřadu, proto se věnuji podrobně jeho aktivitám. Má pozornost je věnována také jeho studii z roku 1938, která se stala významným vodítkem k uchopení této problematiky. V té souvislosti se zabývám rovněž konkrétními opatřeními protektorátního Ministerstva školství a osvěty, jakožto nadřízené instituci Památkového úřadu v Praze.

Stěžejní část mé práce tvoří kapitola „Památky pod ochranou německé správy a jejich členění“, která se podrobně věnuje jednotlivým druhům památek a mapuje okolnosti jejich zajištění proti škodám způsobeným válkou.

Téma ochrany pražských památek v období druhé světové války, které dosud stálo stranou zájmu historiků umění a památkové péče, je dosud téměř nezpracované. Tato práce poukazuje především na to, jak se některé nově vzniklé přístupy v oblasti ochrany památek ohrožených válečným konfliktem staly základem komplexního zajištění našeho kulturního dědictví.

Zhodnocení současného stavu

Otázka ochrany památek v období války má své kořeny téměř o století dříve, avšak nikdy nedošlo k její komplexní realizaci. Ani v období první nebo druhé světové války nebyla myšlenka ochrany památek důsledně realizována a při snaze analyzovat situaci alespoň na území Německa badatel ve shodě s německými historiky naráží na problém, že ve většině odborných studií analýza ochrany památek z období let 1939–1945 zcela chybí.

V rámci situace na území Německa se památkové péči v období národního socialismu dosud nejpodrobněji věnovala Susane Fleischner ve své dizertační práci *Schöpferische Denkmalpflege*¹. Tato práce pojednává především o aspektech nacistické kulturní ideologie v oblasti památkové péče a úspěšně objasňuje příčiny vývoje ochrany památek na přelomu 30. a 40. let. Další významnou prací byla i studie architekta Rudolfa Esterera s názvem *Wiederherstellen oder Erneuern?*² Jeho práce publikovaná ve sborníku *Das Bayerland* se koncentruje na území Bavorska v období 30. let a mapuje stav tamější památkové péče až do roku 1945. Neopomenutelnou studií je práce Ursuly Clemens–Schierbaum s titulem *Mittelalterliche Sakralarchitektur in Ideologie und Alltag der Nationalsozialisten*³, ve které se autorka zabývá tvorbou významných architektů a kulturně-ideologickými aspekty ve vztahu k historické architektuře válečného období.

O problematice ochrany památek v německém prostředí pojednává mimo jiné i kapitola ve sborníku Fritze Wenzela a Joachima Kleinmannse *Denkmalpflege und Bauforschung*, která nese název *Denkmalpflege zur Zeit des Nationalsozialismus*⁴. Tato kapitola mapuje časové období let 1933–1945 a seznamuje čtenáře s příklady práce restaurátorů. Téma památkové

¹FLEISCHNER 1999 — Susane FLEISCHNER: *Kulturideologie des Nationalsozialismus und Positionen der Denkmalpflege*. Münster 1999

²ESTERER 1954 — Rudolf ESTERER: *Wiederherstellen oder Erneuern? Das Bayerland*, Bd. 56 Heft 9. München 1954, 336–339

³CLEMENS-SCHIERBAUM 1995 — Ursula CLEMENS-SCHIERBAUM: *Mittelalterliche Sakralarchitektur in Ideologie und Alltag der Nationalsozialisten*. Weimar 1995

⁴KLEINMANNES/ECKERT/REIMERS/WENZEL/DIRINGER/SOMMER 2000 — Joachim KLEINMANNES, Hannes ECKERT, Holger REIMERS, Fritz WENZEL, Annette DIRINGER, Anke SOMMER (ed.): *Denkmalpflege zur Zeit des Nationalsozialismus*. Karlsruhe 2000

péče v soudobé praxi popisuje též Rudy Koshar ve čtvrté kapitole své knihy *Germany's Transient Pasts. Preservation and national memory in the twentieth century*⁵. Profesor Koshar se v ní zabývá nejen kulturně-ideologickým pozadím památkové péče, ale klade si za cíl představit také praktické pole působnosti památkové péče, přičemž se koncentruje i na stavební památky podléhající vlivu nacionálního socialismu.

Jednou z neopomenutelných prací je též dizertace Thomase Schecka s názvem *Denkmalpflege und Diktatur im Deutschen Reich zur Zeit des Nationalsozialismus*⁶. Tato práce se koncentruje převážně na nejsevernější spolkové země Šlesvicko-Holštýnsko, uvádí příklady a zabývá se kulturně-politickými východisky v souvislosti s památkovou péčí období nacismu. Dále poskytuje pohled na praktickou část oboru a upozorňuje na to, že nacionálním socialismem ovlivněná památková péče nenese žádné jasné rysy „nové populace“, ale upozorňuje na kulturní proud mezi předválečným a válečným obdobím. Výčet odborné literatury týkající se německé válečné ochrany památek uzavírá sborník z konference pořádané mnichovským Zentralinstitut für Kunstgeschichte období 6.–8.5. 2010 s titulem *Kunsthistoriker im Krieg*⁷. Sborník mapuje vývoj válečné památkové péče na území Itálie a je doprovázen bohatou fotodokumentací. Jde o nejkomplexněji zpracovanou publikaci, která se věnuje této problematice. V českém prostředí však taková práce zcela chybí, proto se pokusím tento nedostatek alespoň částečně vyplnit.

Ochrannou cenných inventářů výstavních institucí na německém území se zabývala řada německých historiků umění dílčích studiích publikovaných ve sborníku *Dresdener*

⁵ KOSHAR 1998 — Rudy KOSHAR: *Germany's Transient Pasts. Preservation and national memory in the twentieth century*. University North Carolina 1998

⁶ SCHECK 1995 — Thomas SCHECK: *Denkmalpflege und Diktatur im Deutschen Reich zur Zeit des Nationalsozialismus*. Berlin 1995

⁷ FUHRMEISTER/GRIEBEL/KILNGEN/PETERS 2012 — Christian FUHRMEISTER, Johannes GRIEBEL, Stephan KILNGEN, Ralf PETERS (ed.): *Kunsthistoriker im Krieg. Deutscher Militärischer Kunstschutz in Italien 1943–1945*. Köln–Weimar–Wien 2012

Kunstblätter⁸ z roku 2015. Šlo především o příspěvky Gilberta Lupfera, Petry Martin a Christine Nagel, kteří mapovali výstavní činnost v období války.

Situaci památkové péče v období silícího německého nacismu lze na základě dosud vytvořených studií jen velmi těžko uchopit, protože vybraní badatelé se v nich koncentrují na jednoznačnou identifikaci „válečné“ památkové péče, nebo mapují spíše pozdější poválečné období.⁹

V rámci českého prostředí nejvýrazněji vynikala práce Karla Friedricha Kühna s titulem *Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale*¹⁰. Ein technischer Wegweiser, která vyšla krátce před válkou roku 1938 v Brně. Této pro české prostředí zásadní a prakticky zapomenuté studii je věnována jedna z pozdějších podkapitol. Kromě prací K. F. Kühna jsem čerpala informace především z archivních zdrojů, jde o fondy Státní památkové péče a Ministerstva školství z let 1939–1945 uchovávaných Národním archivem v Praze.

Neopomenutelným zdrojem zůstává také korespondence Josefa Cibulky uchovávaná Archivem Národní galerie. Ochrana památek v rámci pražských výstavních institucí se později věnovala také Alena Janatková a Vít Vlnas v publikaci s titulem *Pražská Národní galerie v Protektorátu Čechy a Morava*¹¹. Kromě Národní galerie se ochraně památkového fondu Uměleckoprůmyslového muzea v Praze věnovala Lucie Zadražilová v kapitole *Dvě významné instituce 1938–1948*, na níž spolupracovala s Milanem Pechem, článek vyšel v rámci knihy *Konec Avantgardy*¹². Další samostatné studie Jany Zapletalové či Tomáše

⁸ DEHMER/GRUND/HENNING/JENTZEN/KRÜGER/RUDERT/WAGLER/WEINHOLD 2015 — Andreas DEHMER, Rainer GRUND, Andreas HENNING, Igor A. JENTZEN, Konstanze KRÜGER, Thomas RUDERT, Silke WAGLER, Ulrike WEINHOLD: *Dresdener Kunstblätter. Kunst im Krieg*, Band 3/2015. Dresden 2015

¹⁰ KÜHN 1938 — Karl F. KÜHN, *Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale. Ein technischer Wegweiser*. Brünn 1938

¹¹ JANATKOVÁ/VLNAS 2014 — Alena JANATKOVÁ, Vít VLNAS (ed.): *Pražská Národní galerie v protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2014

¹² PECH/ZADRAŽILOVÁ 2011 — Milan PECH, Lucie ZADRAŽILOVÁ: *Dvě významné instituce 1938–1939*. In: ROUSOVÁ (et al.) 2011, 83–98

Zapletala se týkala moravských muzejních institucí¹³. Další samostatné studie Jany Zapletalové či Tomáše Zapletala se týkala moravských muzejních institucí¹⁴.

Vývoji válečné architektury a její definici se věnoval především Vladimír Czumalo v publikaci s titulem Česká teorie architektury v letech okupace¹⁵, která vyšla již v roce 1991. Na něj později navázal Miloš Hořejš v knize s titulem Praha jako německé protektorátní město¹⁶, kde se věnoval nacistickému urbanismu a činnosti Plánovací komise pro hlavní město Prahu.

Zajištění ochrany stavebních památek před případnými válečnými škodami od počátku války organizovali na našem území výhradně němečtí památkáři. Zastoupení v rámci personálního obsazení výstavních institucí bylo smíšené.

¹³ ZAPLETALOVÁ 2012 — Jana ZAPLETALOVÁ: Kroměřížská obrazárna: postup protektorátní památkové péče během druhé světové války. In: DÁŇOVÁ/MEZIHORÁKOVÁ/PRIX (ed.) 2012, 626–633

ZAPLETAL 2012 — Tomáš ZAPLETAL: Ukrýt muzeum. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 68 2012, 94–101

¹⁴ ZAPLETALOVÁ 2012 — Jana ZAPLETALOVÁ: Kroměřížská obrazárna: postup protektorátní památkové péče během druhé světové války. In: DÁŇOVÁ/MEZIHORÁKOVÁ/PRIX (ed.) 2012, 626–633

ZAPLETAL 2012 — Tomáš ZAPLETAL: Ukrýt muzeum. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 68 2012, 94–101

¹⁵ CZUMALO 1991 — Vladimír CZUMALO: Česká teorie architektury v letech okupace. In: ŠTEMBERK: 1991

¹⁶ HOŘEJŠ 2013 — Miloš HOŘEJŠ: Protektorátní Praha jako německé město. Praha 2013

Cíle bádání

Cílem mé dizertační práce je představit vztah německé samosprávy k českému kulturnímu dědictví v podmínkách války na území hlavního města Prahy. Předkládaná práce si klade za cíl objasnit otázky týkající se:

1. Podmínek kulturního života v protektorátu
2. Problematiky ochrany památek na území západní Evropy
3. Vztahu Říše k ochraně kulturního dědictví
4. Památkové péče na území hlavního města Prahy, činnosti Památkového úřadu, jeho kompetencemi a provázaností s protektorátním Ministerstvem školství a osvěty
5. Politiky Protektorátu a osobnosti Karla Friedricha Kühna
6. Pražských památek a institucí pod ochranou německé státní správy a jejich členění (civilní památky, sakrální památky, sochařská díla v exteriéru, sbírky preferovaných státních institucí)
7. Zhodnocení problematiky válečné ochrany památek z pohledu současného badatele

Metodika bádání

Již na počátku studia problematiky ochrany památek jsem usilovala o navázání na dosavadní zpracování tohoto tématu. Prvním krokem byl tedy důkladný heuristický výzkum všech dostupných pramenů a dokumentace na českém území. Díky univerzitnímu programu Grantové agentury UK jsem získala možnost prostudovat všechny dostupné zdroje nejen na českém území, ale i v mnichovském Zentralinstitut für Kunstgeschichte. Na základě analýzy situace na území Německa bylo možné poukázat na provázanost principů ochrany památek na území Protektorátu, jak je prezentují významné osobnosti tohoto oboru z doby druhé světové války i po ní. V rámci dokumentace okolností válečného konfliktu v Evropě jsem upozornila na významné osobnosti, které byly autory nových opatření.

Na základě zjištěných informací jsem následně vypracovala studii o postupech německé okupační správy na českém území a jejího vlivu na preferované památky. Tato stať byla postupně doplněna o metodologickou část obsahující informace o soudobé politické situaci na našem území. V dalším kroku navazovala koncepce kapitol o osobnostech památkové péče a jejich vlivu na Pražské památky. Kapitola s názvem Památky na území hlavního města se věnuje jejich kategorizaci a zabývá se jejich konkrétními osudy.

Na základě všech předchozích kroků došlo ke koncepci syntézy poznatků a interpretaci výstupních informací. Práce závěrem hodnotí i pohled současného badatele na okolnosti, které provázely výkon činnosti památkové péče v období tohoto rozsáhlého válečného konfliktu.

V rámci disertační práce byla věnována pozornost i mezioborovým přesahům tohoto tématu a rovněž doplňujícím okolnostem, které výkon památkové péče v tomto období provázely.

V průběhu let 2016–2018 jsem se díky přidělenému grantu Ga UK na stejnojmenný projekt zabývala tvorbou odborné publikace (ISBN 978-80-87922-14-9), kterou příkládám v příloze.

Obsah a struktura dizertační práce

Struktura dizertační práce je koncipována na základě objasnění podmínek památkové péče na území hlavního města Prahy v období mezi léty 1939–1945, která se opírá o dokumentaci ochranných opatření státní památkové správy, která byla aplikována většinou z podnětu Ministerstva školství a osvěty a Památkového úřadu v Praze.

Úvodní kapitoly představují přístup k péči o kulturní dědictví na území Prahy v podmínkách tzv. Druhé republiky a později Protektorátu Čechy a Morava. V rámci představení tématu je krátce věnována pozornost také největším uměleckým centrům jakými jsou Paříž, Londýn nebo Vatikán. V návaznosti na to se věnují situaci na území Německa, které mělo zásadní vliv na ochranu kulturního dědictví v Protektorátu. Německý přístup k ochraně památek je detailněji představen na základě příkladu saské metropole Drážďan. Zástupci tamějších výstavních institucí důsledně přistoupili k zajišťování uměleckého majetku ještě před vypuknutím války a řada z nich i nadále aktivně participovala na koncepci nových opatření, ačkoliv nařízení o urychleném zajišťování památek bylo schváleno až v roce 1942.

Stěžejní část práce je však věnována pražské památkové péči a jejímu vývoji od roku 1918. Následně je představena osobnost profesora Karla Friedricha Kühna a jeho přínos v oblasti ochrany památek. Kapitola věnovaná této osobnosti shrnuje jeho odbornou činnost v oblasti urbanismu, válečné ochrany památek a představuje i konkrétní postupy, které zachytil v téměř zapomenuté publikaci z roku 1938 s titulem *Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale*. Dle nalezené archivní dokumentace se postupy shrnuté v této studii staly základem řady opatření, které německá státní správa na území Prahy v zastoupení tohoto činovníka preferovala.

Nejrozsáhlejší kapitola „Památky pod ochranou německé správy a jejich členění“ představuje rámcové členění památek a preferovaných státních institucí na území Prahy a poukazuje na motivace, které vedly nejen německou státní správu, ale i zástupce těchto institucí ke krokům, které položily základy válečné ochrany památek na našem území.

Závěr práce hodnotí stav válečné ochrany památek a její dopady na současný vývoj památkové péče.

Teoretický a praktický přínos disertační práce

V souvislosti se zpracováním projektu disertační práce jsem v akad. roce 2014/2015 participovala na přednáškách studentů programu Erasmus v rámci semináře Umění 19. a 20. století, kde jsem prezentovala dosavadní dosažené poznatky protektorátní památkové péče na území hlavního města Prahy. V následujícím akad. roce 2015/2016 jsem získala grant Grantové agentury UK pro projekt své práce *Památková péče na území Prahy v období protektorátu Čechy a Morava*, č. projektu 944216, který jsem úspěšně uzavřela v březnu 2018. Výstupem projektu se stala stejnojmenná publikace ISBN 978-80-87922-14-9.

V rámci doktorského stupně studia jsem se podílela na řešení dalších univerzitních grantových programů:

1. Spoluřešitelka projektu Ga UK *Změny percepce obrazu v současné společnosti*, hlavní řešitelka Šárka Komedová (projekt č. 1508417)
2. 2014–2017 Spoluřešitelka projektu SVV *Kresba jako základ veškerých umění*, (projekt č. 260 000)
3. 2017–2018 Spoluřešitelka projektu SVV *Rezidence panovníků, paláce šlechty, domy měšťanů, kostely církví a jejich umělci a umění v českých zemích (1518–1710)*

Praktickým přínosem dizertační práce je její zaměření na dosud téměř nezpracované téma. Otázka ochrany památek v období války má své kořeny téměř o století dříve, avšak nikdy nedošlo k její komplexní realizaci. Ani v období první nebo druhé světové války nebyla myšlenka ochrany památek důsledně realizována a při snaze analyzovat situaci alespoň na území Německa český badatel ve shodě s německými historiky naráží na problém, že ve většině odborných studií analýza ochrany památek z období let 1939–1945 zcela chybí. Přitom jde o zásadní otázku, která měla klíčový vliv na záchranu evropského kulturního dědictví, a bylo by nasnadě toto téma v budoucnosti systematictěji zpracovat. To platí i o podmínkách ochrany památek v období let 1939–1945 na území Prahy, která se stala předmětem mého výzkumu. V průběhu řešení práce byl kladen velký důraz na historické okolnosti ochrany významných pražských památek z majetku katolické církve.

Téma ochrany pražských památek v období let 1939–1945, které se nesmazatelným způsobem zapsalo do naší kulturní historie, dosud bylo badatelsky nevytěženým tématem.

Samotný obor ochrany památek ohrožených válečným konfliktem prošel průběhu 30. a 40. let 20. století evolucí, která položila základy moderních přístupů k jejich zabezpečení.

Problematika ochrany památek v období protektorátu je velmi rozsáhlá. V českém prostředí jde o téma velmi málo zpracované, a proto o otázkách tehdejší památkové panují někdy zkreslené představy. Uchopení tohoto tématu často komplikuje nejen absence některých dokumentů, ale i nevyjasněné postoje řady protektorátních památkářů. Jak ukázala na základě dobových dokumentů má studie, okolnosti ochrany památek na území Prahy v období nacistické okupace za druhé světové války byly složitou spleť nejen specifických úkolů a problémů, ale i politických a osobních zájmů.

Seznam publikací doktoranda

KADLECOVÁ 2014 — Žaneta KADLECOVÁ: Památková péče v období protektorátu na příkladu pomníku sv. Václava sochaře Josefa Václava Myslbeka v Praze In: Muzea, památky a konzervace 2014. E-sborník příspěvků konference Univerzity Pardubice, Pardubice 2014. https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/64769/KadlecovaZ_PamatkovaPece_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y

KADLECOVÁ 2015 — Žaneta KADLECOVÁ: Ochrana sakrálních památek na území hlavního města Prahy v období protektorátu Čechy a Morava. In: NOVÁ/OPATRŇNÁ (ed.): Vidět – Slyšet – Číst – Rozumět. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů. Praha 2015, 163–168

VOBOŘILOVÁ KADLECOVÁ 2016 — Žaneta VOBOŘILOVÁ KADLECOVÁ: Protiletecká opatření architektonických památek na území Prahy v letech 1939–1945. In.: NOVÁ/OPATRŇNÁ (ed.): Staré a Nové. Staré jako východisko či překážka? Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských programů. Praha 2016, 331–336

VOBOŘILOVÁ KADLECOVÁ 2017 — Žaneta VOBOŘILOVÁ KADLECOVÁ: Ochrana památek na českém území v letech 1939–1945. In.: NOVÁ/OPATRŇNÁ (ed.): Obsah – Forma. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských programů. Praha 2017, 319–325

VOBOŘILOVÁ KADLECOVÁ 2018 — Žaneta VOBOŘILOVÁ KADLECOVÁ: Památková péče na území Prahy v období protektorátu Čechy a Morava. Praha 2018. (financováno z projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy, projekt č. 944216 „Památková péče na území Prahy v období protektorátu Čechy a Morava“).

Literatura

CLEMENS-SCHIERBAUM 1995 — Ursula CLEMENS-SCHIERBAUM: Mittelalterliche Sakralarchitektur in Ideologie und Alltag der Nationalsozialisten. Weimar 1995

DOLEŽAL 1996 — Jiří DOLEŽAL: Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie. Praha 1996

FLEISCHNER 1999 — Susanne FLEISCHNER: Schöpferische Denkmalpflege: Kulturideologie des Nationalsozialismus und Positionen der Denkmalpflege (disertační práce). Münster 1999

ŠVÁCHA/PLATOVSKÁ 2005 — Rostislav ŠVÁCHA / Marie PLATOVSKÁ (ed.): Dějiny českého výtvarného umění V. 1939/1958. Academia 2005

HOŘEJŠ 2013 — Miloš HOŘEJŠ: Protektorátní Praha jako německé město. Praha 2013

JANATKOVÁ/VLNAS 2013 — Alena JANATKOVÁ / Vít Vlnas: Pražská Národní galerie v protektorátu Čechy a Morava. Praha 2014

JANEČKOVÁ 2013 — Eva JANEČKOVÁ: Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945). Plzeň 2013

KLEINMANN/WENZEL 2000 — Joachim KLEINMANN / Fritz WENZEL: Soderforschungsbericht 315 Universität Karlsruhe: Erhalten historisch bedeutsamer Bauwerke. Empfehlungen für die Praxis. Denkmalpflege und Bauforschung. Aufgaben, Ziele, Methoden. Karlsruhe 2000

KOSHAR 1998 — Rudy J. KOSHAR: Germany's Transient Pasts. Preservation and National Memory in the Twentieth Century. University North Carolina 1998

KÜHN 1938 — Karl F. Kühn: Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale. Ein technischer Wegweiser. Brünn 1938.

LEDVINKA/PEŠEK 2000 — Václav LEDVINKA / Jiří PEŠEK: Praha. Praha 2000

LUPFER 2015 — Gilbert LUPFER: Museen und ihre Auslagerungsorte im Zweiten Weltkrieg. Ein Blick über die Grenzen. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

MARTIN 2015 — Petra MARTIN: Das Dresdener Völkerkunde-Museum von 1939–1957. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

NAGEL 2015 — Christine NAGEL: Kriegsbedingte Auslagerungen des Grünen Gewölbes und des Historischen Museums. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

PECH/ZADRAŽILOVÁ 2011 — Milan PECH / Lucie ZADRAŽILOVÁ: Dvě významné instituce 1938–1939. In: ROUSOVÁ (et al.): Konec avantgardy?: Arbor vitae 2011

PECH 2009 — Milan PECH: Kýč jako prostředek moci. Interpretace kýče v Protektorátu Čechy a Morava. In: HEDLOVÁ / MEČKOVSKÝ / MATULOVÁ (ed.): 2. ročník konference studentů doktorských programů dějin umění v České republice. Brno 2009

PRAVDOVÁ 2009 — Anna PRAVDOVÁ: *Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii 1938–1945*, Praha 2009

RUDERT 2015 — Thomas RUDERT: Die Kriegsbedingte Bergung der Kunstwerke aus der Staatlichen Gemälde-Galerie Dresden ab August 1939. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

SCHECK 1995 — Thomas SCHECK: Denkmalpflege und Diktatur im Deutschen Reich zur Zeit des Nationalsozialismus. Berlin 1995

SCHLICHT 2004 — Sandra SCHLICHT: Grundzüge der Denkmalpflege in Deutschland. In: Krieg und Denkmalpflege (publikovaná dizertační práce). Schwerin 2004

ŠIMON 2001 — Patrik ŠIMON: Jindřich Waldes sběratel umění. Praha 2001

UHLÍKOVÁ 2004 — Kristina UHLÍKOVÁ: Národní kulturní komise 1947–1951. Praha 2004

UHLÍŘ 2008 — Jan B. Uhlíř: Protektorát Čechy a Morava v obrazech, Praha 2008

Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci, č. 1. Jan Štenc v Praze 1945

Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci, č. 2. Jan Štenc v Praze 1945

VLNAS 2001 — Vít VLNAS: Josef Cibulka (1886–1968) Kunsthistoriker. Zwischen Resistenz und Zusammenarbeit. In: GLETTER/MIŠKOVÁ (ed.): Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa 17). Essen 2001

ZAPLETAL 2012 — Tomáš ZAPLETAL: Ukrýt muzeum. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 68. Brno 2012

ZEMAN 2013 — Jaroslav ZEMAN: Osobnost autora Karla Friedricha Kühna (1884–1945). In: UHLÍKOVÁ (ed.): Karl Friedich Kühn, Verzeichnis der Kunstgeschichtlichen und Historischen Denkmale im Landkreis Friedland. Praha 2013

KIRSCH 2014 — Otakar KIRSCH: (Po) zapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě. Brno 2014

SWOBODA 1937 — Karl Maria SWOBODA: Zum deutschen Anteil an der Kunst der Sudetenländer. In: PIRCHAN/WEIZSÄCKER/ZATZSCHEK (ed.): Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. FS zur Fünfundsiebzigjahrfeier der Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1: Mittelalter, 2: Neuzeit. Brünn – Prag – Leipzig – Wien 1937

SWOBODA 1938 — Karl Maria SWOBODA: Beiträge zur Geschichte der Kunst im Sudeten und Karpathenraum. Brünn – Prag – Leipzig 1938

SWOBODA 1969 — Karl Maria SWOBODA: Kunst und Geschichte. Vorträge und Aufsätze MIÖG Erg. – Bd. 22 (souis Swobodových spisů). Wien – Köln – Gratz 1969

CZUMALO 1991 — Vladimír CZUMALO: Česká teorie architektury v letech okupace. Praha 1991

MÍŠKOVÁ/ŠUSTEK 2000 — Alena MÍŠKOVÁ / Vojtěch ŠUSTEK: Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Svazek 1: Deník Josefa Pfitznera – Úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem. Praha 2000

SEKYRKA 2007 — Tomáš SEKYRKA: Pražské výstavy 1939-1945 ve světle dobového tisku. In: Documenta Pragensia 26. Praha 2007

FAUTH 2004 — Tim FAUTH: Deutsche Kulturpolitik. Göttingen 2004

GEBHARD/KUKLÍK 2004 — Jan GEBHARD, Jan KUKLÍK: Druhá republika. Paseka 2004

MOHN 2018 — Volker MOHN: Nacistická kulturní politika v protektorátu. Praha 2018

DVOŘÁKOVÁ/KLIMEŠ 2008 — Tereza DVOŘÁKOVÁ / Ivan KLIMEŠ: Prag-Film AG 1941–1945. München 2008

MENZHAUSEN 1978 — Joachim Menzhausen: *Erna von Watzdorf zum Gedächtnis*. In: *Dresdener Kunstblätter* Band 2. Dresden 1978

LÜTZELER 1957 — Heinrich LÜTZELER: Paul Clemen. Neue Deutsche Biographie, Bd 3. München 1957

CANZ 2001 — Sigrid CANZ: Karl Maria Swoboda (1889–1977) Kunsthistoriker: Wissenschaftler zwischen Wien und Prag. In: GETTLER/MIŠKOVÁ (ed.): Prager Professoren 1938–1948. Essen 2001

VYBÍRAL 2002 — Jindřich VYBÍRAL: Česká architektura moderní doby, Praha 2002

WEINMANN 1985 — Josef WEINMANN: Egerländer Biografisches Lexikon – mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungs-Bezirk Eger (Cheb), Band 2. Bayreuth 1985

SCHERZER 2007 — Veit SCHERZER: *Die Ritterkreuzträger 1939–1945*. Jena 2007

Archivní prameny

Dokument č. j. II. 134/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. II 136/43. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. II. 197/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. P 1120055. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. P 1120054. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. 4344. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. 4377/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. II. 454/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. II. 465/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. 5140. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. II 537/43, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. II.588/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Příloha dokumentu č. j. II. 596/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument č. j. II. 611/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Mapy-bez označení. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

Obrazová příloha. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

Dokument bez označení. Der Reichsprotektor, Sachbearbeiter Graf Waldburg, 16. 6. 1941. Fond Úřad říšského protektora 1939–1945, karton 535, Národní archiv v Praze

Dokument bez označení. Verordnung zum Schutze der Kulturdenkmäler im Protektorat Böhmen und Mähren vom 1. Oktober 1940, gez. K. H. Frank. Fond Úřad říšského protektora 1939–1945, karton 535, Národní archiv v Praze

Dokument bez označení. Sběr a ničení uměleckých předmětů za protektorátu. Fond Národní galerie v Praze 1945–1958, karton AA 1168, AA2844, Archiv Národní galerie

Dokument bez označení. Der Reichsprotektor, im Auftrage gez. Fitzek. An das Ministerium für Schulwesen und Volkskultur, an Herrn Prof. Dr. Karl M. Swoboda (Abschrift), 16.4. 1942. Fond Graphische Sammlung, Karton II, Archiv Národní galerie

Zusammenfassung

Das Thema des Schutzes von Prager Denkmälern in den Jahren 1939-1945, die sich unauslöschlich in unsere Kulturgeschichte eingeschrieben hat, wurde bis jetzt nicht wissenschaftlich untersucht. Der Bereich des Schutzes der durch den Kriegskonflikt gefährdeten Denkmäler wurde im Laufe der 30er und 40er Jahre des 20. Jahrhunderts einer Evolution unterzogen, die die Grundlagen moderner Herangehensweisen zu ihrer Sicherung legte.

Eine ganze Reihe von europäischen Staaten hatte bereits vor dem Zweiten Weltkrieg Erfahrung mit großen Schäden, die die Sammlungen von namhaften Institutionen während des Ersten Weltkrieges erlitten. Deshalb wurden in der Zwischenkriegszeit erste theoretische Versuche unternommen, neue Herangehensweisen bezüglich der durch den Krieg gefährdeten Denkmäler zu erschaffen, wie Studien einiger namhaften Persönlichkeiten, z. B. Carl Justi belegen. Es war die sich verschlechternde politische Situation auf dem europäischen Kontinent im Laufe der 30er Jahre, die immer dringender die Notwendigkeit hervorrief, sich mit Mitteln einen modernen Krieges, mit der technologischen Entwicklung moderner Waffen und ihrem destruktiven, die europäische Kulturerbe gefährdenden Potential zu befassen.

Vier Jahre vor dem Ausbruch des Zweiten Weltkrieges wurde auf Veranlassung des Prof. Otto Kümmel eine Diskussion mit dem Thema wie man Denkmäler wirksam vor etwaigen Kriegsschäden schützen kann in die Wege geleitet. Kümmel erhielt damals noch keine Unterstützung der deutschen Verwaltung für sein Vorhaben einen einheitlichen strategischen Plan zu erstellen. Dank der Fachartikel, die ich während meines Aufenthaltes im Münchner Zentralinstitut für Kunstgeschichte gefunden hatte, war es möglich, eine Entwicklung von Dresdner Ausstellungsinstitutionen während des Zweiten Krieges zu entwerfen und sich ein ungefähres Bild über die damalige Funktionsweise von Ausstellungsinstitutionen zu machen. Dank der Fälle, die ich präsentiert habe (Dresden), ist es möglich, eine erste tatsächliche Bemühung um Denkmäler in Deutschland schon vor 1939 zu beobachten und gleichzeitig die Funktionsweise von Ausstellungsinstitutionen nach der Kriegserklärung, wann die Nationalsozialisten vorerst abwarteten, wie stark die Abwehr seitens des überfallenen Polens ausfällt. Die meisten Dresdner Institutionen blieben bis Ende des Jahres geschlossen, obwohl ihre interne wissenschaftliche Tätigkeit erhalten blieb. Die deutschen Institutionen schafften es mit Vorsprung, das Material für eine Herstellung von Kisten mit spezifischen Parametern

für Lagerung ihrer Kunstwerke aus ihren Sammlungen und geeignete Räumlichkeiten für ihre Lagerung bereit zu stellen.

Ganz unabhängig vom Geschehen im Bereich des Denkmalschutzes auf dem deutschen Gebiet wurde auf dem tschechischen Gebiet 1938 eine Studie von Prof. Karl Friedrich Kühn unter dem Titel „Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmäler. Ein technischer Wegweiser“, die als erste Schutzmaßnahmen bezüglich praktisch aller Kulturbereiche publiziert.

Der Denkmalschutz auf dem Gebiet der Hauptstadt Prag im Zweiten Weltkrieg wurde zum Hauptthema des vorgelegten Buches und weist auf die Tatsache hin, dass eben die vergessene Studie Karl Friedrich Kühns, der seit 1941 (nach dem Zusammenlegen der Denkmalämter in Prag und Brünn) eine der wichtigsten Persönlichkeiten auf dem Gebiet der Rettung der Kulturerbe wurde, zum Schlüssel der Sicherung von Prager Denkmälern wurde. Aus der überlieferten Dokumentation geht hervor, dass die Ansätze, die er in seiner Studie vorschlug, er selbst dann später empfahl und ihre Anwendung forderte.

Die Sicherung und der Schutz der Prager Denkmäler waren eine Reaktion auf eine Anordnung, die im Sommer 1942 durch das Reichsministerium für Luftfahrt veröffentlicht wurde und aufgrund dessen sollte man einen möglichst schnellen Schutz der Denkmäler im Reich sowie außerhalb sicherstellen. Die tatsächliche Umsetzung fing erst ein Jahr später an. Wahrscheinlich aus dem Grunde, dass bis 1942 die Leitungsstelle des Denkmalamtes in Prag ständig wechselnd besetzt wurde. Nach dem Ausbruch des Krieges wurden zu Vorgesetzten des Denkmalamtes in Prag (bis 1940) Cyril Merhout und (bis 1941) Václav Wagner. Nach dem Zusammenlegen von Brünn und Prager Zweigstellen 1941 dann Wilhelm Turnwald den nach seine Einberufung in die Armee Karl Friedrich Kühn ersetzte. Kühn war ein sehr ehrgeiziger Mann, der aus der Familie des bedeutenden Baumeisters in Liberec Konrad Kühn stammte und der auf sein Ursprung sowie seine Grade sehr stolz war. Es selber studierte Bauwesen und dann auch Kunstgeschichte an der Wiener Universität.

Seit 1942 musste sich Kühn als Baudenkmalschützer um mobile Kunstschatze sowie wertvolle Immobilien auf dem Gebiet des Protektorats, bzw. Prag kümmern. Er organisierte Treffen mit Fachleuten und Stadtvertretern und entschied über den Schicksal der Prager Denkmäler und Ausstellungsinstitutionen mit. Von seiner Position konzipierte er sogar und legte Listen von bevorzugten Prager Denkmäler mit, die offensichtlich durch ideologische

Präferenzen der deutschen Besatzungsverwaltung bestimmt wurden. Die Anwendung der ausgewählten Maßnahmen verlief oft vollkommen heimlich.

Über den Schicksal der Prager Denkmäler entschied außer des Direktors des Denkmalamtes auch eine Gruppe von Vertretern der Ausstellungsinstitutionen der Hauptstadt zusammen mit den Magistratsmitarbeitern. Eine wichtige Rolle auf dem Gebiet des Denkmalschutzes und der Ausfuhr von Kunstwerken spielte auch die Böhmisches-mährische Landesgalerie (heute die Nationalgalerie), die als Mitbestimmungsorgan funktionierte.

Wie ich bereits erwähnt habe, unter dem Protektorat ist eine allgemeine Liste der Bauten entstanden, in der die Baudenkmäler in drei Schutzstufen aufgeteilt wurden. Die Liste war das Ergebnis von Verhandlungen von dem bereits erwähnten Kühn mit dem General Petersen und sie wurde durch eine Karte mit gekennzeichnete Lage von ausgewählten Gebäuden ergänzt. Ich habe mich sowohl dem Schutz von sakralen als auch zivilen Baudenkmalen. Die Lage bezüglich der sakralen Denkmäler illustriert eine Liste einzelner Stadtteile zusammen mit aufgelisteten Denkmälern, die in zwei Schutzstufen aufgeteilt wurden. Kühn besprach außerdem mit dem General Petersen auch eine Aufbewahrung von wertvollen Mobilarien, von denen so das Mobiliar aus dem Veitsdom unter einen besonderen Schutz gestellt wurde, was die im Nationalarchiv in Prag aufbewahrten Archivalschriften der Staatlichen Denkmalverwaltung belegen.

Eine besondere Herangehensweise verlangten auch Bildhauerwerke im Exterieur-Bereich, zu welchen am häufigsten Denkmäler oder Bildhauerwerke im Zusammenhang mit der Architektur gehörten. Über den Schutz der Bildhauerwerke stimmte in Prag auch das Magistrat, vertreten auf der deutschen Seite durch Josef Pfitzner, der aus ideologischen Gründen einige Denkmäler im öffentlichen Bereich entfernen ließ, so zum Beispiel Palacký-Denkmal oder die Thomas-W.-Wilson-Statue. Zum großen Thema wurde der Schutz der St.-Wenzels-Skulptur auf dem Wenzelsplatz, die ein Beispiel eines zum Schutz bestimmten Denkmals darstellt, wobei das ganze Vorgehen der Sicherung des Schutzes dieser Skulptur wurde eingehend in die zeitgenössische Dokumentation zusammen mit detaillierten Zeichnungen aufgenommen. Aus ihr geht hervor, wie unterschiedlich waren die Ansätze der tschechischen Seite und der Besatzungsverwaltung. Während Tschechen es als einen Schutz des Symbols der tschechischen Staatlichkeit betrachteten, die deutsche Besatzungsverwaltung sah darin ein Symbol der sog. St.-Wenzels-Tradition, durch die die Angehörigkeit des böhmischen Gebiets zum Reich gerechtfertigt wurde.

Abseits des Interesses blieben auch nicht Sammlungsfonds von Institutionen, ihre Sicherung erfolgte auch nach einer Liste der deutschen Besatzungsverwaltung. Die Aufbewahrung von wertvollen Inventaren erwähnte am ausführlichsten ein Dokument aus dem Fond der Staatlichen Denkmalverwaltung vom 2. März 1944, in dem eine Nutzung der von Straßenkommunikationen entfernten Schlössern, Burgen oder Pfarreien zur sicheren Aufbewahrung von Kunstgegenständen, Archivalien und anderen Artefakten beschrieben wurde. Die Liste beinhaltete nicht nur Ausstellungsinstitutionen, sondern eben auch Archive von Staatsbehörden oder Ministerien.

Die Problematik des Denkmalschutzes in der Zeit des Protektorats ist sehr umfangreich. Im tschechischen Umfeld ist dieses Thema nur ungenügend verarbeitet, deshalb entsteht manchmal ein verzerrtes Bild des damaligen Denkmalschutzes. Die Bearbeitung dieses Themas wird sehr oft nicht nur durch fehlende Dokumente kompliziert, sondern auch durch nicht geklärte Einstellungen einer Reihe von Baudenkmalschützern des Protektorats. Wie meine Studie auf Grund der zeitgenössischen Dokumente zeigt, die Umstände des Denkmalschutzes auf dem Gebiet Prags in der Zeit der nationalsozialistischen Besatzung im Zweiten Weltkrieg waren eine komplizierte Verwicklung nicht nur von spezifischen Aufgaben, sondern auch politischen und persönlichen Interessen.

Anotace

Hlavním cílem předkládané dizertační práce je objasnit fungování a organizaci památkové péče na území Prahy v podmínkách protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945 a také prozkoumat vztah místní a německé ochrany památek v podmínkách války. Můj výzkum byl zaměřen na studium ochrany pražských památek preferovaných německou okupační správou a jejími motivacemi. V Praze šlo nejčastěji o zachování nemovitých památek, vybraných pražských pomníků a cenných inventářů výstavních institucí. Od r. 1935 byla z podnětu generálního ředitele berlínských státních muzeí vedena diskuze na téma, jak účinně ochránit památky v době válečného konfliktu, proto byl můj vědecký zájem zaměřen průzkum působnosti těchto opatření na území Prahy, kterou nacistická okupační správa pokládala za německé město. V této souvislosti jsem se zabývala rovněž vlivným působením prof. Karla Kühna, českoněmeckého architekta, historika umění a památkáře, tehdy přednosty Památkového úřadu, do jehož rukou byla správa pražských památek svěřena. Práce se věnuje také aplikaci konkrétních opatření na příslušné dohlížející instituce a jejich následné plnění.

Toto dosud prakticky nezmapované téma je založeno především na podrobném heuristickém průzkumu domácích a zahraničních archivních pramenů a starých spisových archivů Národního archivu v Praze, Národního památkového ústavu, Archivu Národní galerie a německého Zentralinstitut für Kunstgeschichte v Mnichově.

Klíčová slova

Protektorát, K.F. Kühn, Praha, památková péče, Památkový úřad

Annotation

The main target of this presented dissertation work is to clarify the functioning and organization of heritage preservation in Prague in the conditions of the Protectorate of Bohemia and Moravia in 1939–1945 and also to explore the relationship between local and German heritage protection of monuments in war conditions. My research was focused on the study of the protection of historical monuments in Prague preferred by the German occupation authorities and their motivations. In Prague, most of all, it was the preservation of immovable monuments, selected Prague monuments and valuable inventories of exhibition institutions.

Since 1935, at the initiative of the Director General of the Berlin's state museums, a discussion has been led how to effectively protect monuments during the war, that's why my scientific interest was focused on exploring the influence of these arrangements in Prague, which the Nazi occupation administration considered a German city. In this context, I also examined the influential activities of prof. Karel Kühn, Czech-German architect, art historian and conservationist, then head of the Antiquities Authority, in whose hands the administration of Prague monuments was entrusted. The work also deals with the particular application of specific arrangements to the relevant supervising institutions and their subsequent implementation.

This still practically uncharted topic is based primarily on a detailed heuristic research of both inland and foreign archival sources and old document archives of the National Archives in Prague, the National Heritage Institute, the National Gallery Archive and the German Zentralinstitut für Kunstgeschichte in Munich.

Keywords

Protectorate, K. F. Kühn, Prague, heritage preservation, Antiquities Authority